

มนุษยศาสตร์



บทสรุปสังเคราะห์ภาพรวมของหัวหน้าโครงการวิจัยฯ

บทสรุปและความเห็นของที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ

สรุปบทเรียนจากการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

บทคัดย่อโครงการทั้ง ๕ พื้นที่

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ
ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์

มีนาคม ๒๕๔๘



บทสรุปสังเคราะห์ภาพรวมของหัวหน้าโครงการวิจัยฯ

บทสรุปและความเห็นของที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ

สรุปบทเรียนจากการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

บทคัดย่อโครงการทั้ง ๕ พื้นที่

**โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ
ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์**

มีนาคม ๒๕๔๘

บทสรุปสังเคราะห์ภาพรวมโครงการฯ ของหัวหน้าโครงการวิจัยฯ

ศรศักดิ์กร วลิตโกดม

ตามที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้สนับสนุนการวิจัยโครงการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มุ่งอบรมให้คนในท้องถิ่นได้ทำการวิจัยด้วยตนเอง โดยนักวิชาการอาวุโสเป็นที่ปรึกษาและนักวิจัยจากภายนอกไปช่วยเป็นพี่เลี้ยงเป็นเวลา ๑ ปี ๖ เดือน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๖ มาจนถึงบัดนี้การดำเนินการได้มาถึงในขั้นสรุปผลแล้ว จึงนำมาเสนอขอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

โครงการนี้สืบเนื่องมาจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโสของ รศ.ศรศักดิ์กร วลิตโกดม ที่พบว่าในการศึกษาวิจัยทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่นนั้น มักเป็นการวิจัยจากนักวิชาการจากภายนอกแทบทั้งสิ้น โดยมีคนในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมเพียงให้ข้อมูล เป็นลูกมือและช่วยเหลือในด้านความสะดวก หาได้มีบทบาทในการประเมินและวิเคราะห์สังเคราะห์ไม่ ผลที่ออกมาจึงมักมีข้อมูลจากความเป็นจริงน้อย แต่มีการวิเคราะห์และตีความในเชิงแนวคิดทฤษฎีเป็นส่วนมาก ผลงานวิจัยดังกล่าวนี้อาจเหมาะกับการสื่อสารตนเองในระหว่างนักวิชาการ แต่ขาดเนื้อหาที่เป็นรูปธรรมที่คนทั่วไปโดยเฉพาะคนในท้องถิ่นจะนำไปใช้ได้

ดังนั้นจึงเสนอขอทุนทำโครงการแบบนำร่องที่ให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในฐานะนักวิจัยหลัก แล้วลดบทบาทนักวิจัยจากภายนอกให้มีฐานะเป็นที่ปรึกษาและพี่เลี้ยงที่ช่วยในการแนะนำในเรื่องวิธีวิทยาและการวิเคราะห์ตีความ รวมทั้งช่วยในการทำรายงานเสนอผลงานด้วย

โครงการนี้มีระยะเวลา ๑ ปี ๖ เดือน โดยมี รศ.ศรศักดิ์กร วลิตโกดม เป็นหัวหน้าโครงการและผู้ประสานงาน มีนักมานุษยวิทยาอาวุโส คือ รศ.ดร. อุดิน รพีพัฒน์ ดร.สุเทพ สุนทรภัสส์ และ รศ.ปรานี วงษ์เทศ เป็นที่ปรึกษา โดยมีอาจารย์และนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยร่วมเป็นพี่เลี้ยง การดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็นโครงการย่อยใน ๕ พื้นที่ หรือท้องถิ่นดังนี้

ท้องถิ่นลุ่มน้ำลาวตอนบนในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า ถึงอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ท้องถิ่นริมฝั่งแม่น้ำโขงในเขตอำเภอเชียงของและเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย

ท้องถิ่นลุ่มน้ำห้วยในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ท้องถิ่นชายแดนเขมรในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

และท้องถิ่นริมอ่าวปัตตานีในเขตอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

การวิจัยมีลักษณะเป็นการศึกษาชุมชน (community based study) ในบริบทของนิเวศวัฒนธรรม (cultural ecology) นั่นคือ เลือกชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวมแล้ว

เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมไปยังบรรดาชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นที่เป็น
นิเวศวัฒนธรรมเดียวกัน

การที่กำหนดบริบทให้เป็นนิเวศวัฒนธรรมก็เพราะในสังคมชาวนา (peasant society) เช่น ผู้คนที่
อยู่ในดินแดนประเทศไทยมาช้านานนั้น ไม่มีชุมชนใดอยู่โดดๆ หากมีหลายชุมชนที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่
ในพื้นที่เดียวกัน มีความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมระหว่างกัน ใช้ทรัพยากรในพื้นที่
สาธารณะเช่น ป่าเขา ลำน้ำ ลำห้วย ทุ่งหญ้า หรือหนองบึงร่วมกันอย่างมีกติกาและจารีต การปรับตัว
ของชุมชนทั้งหลายเหล่านี้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติของท้องถิ่น ได้ทำให้พื้นที่นั้นกลายเป็นพื้นที่
ทางวัฒนธรรมที่เรียกได้ว่า **นิเวศวัฒนธรรม**

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือประวัติศาสตร์สังคมของผู้คนในชุมชนทั้งหลายเหล่านี้ ในขณะที่
วัฒนธรรมท้องถิ่นคือการดำรงอยู่ร่วมกันที่เป็นวิถีชีวิตและสำนึกรวมของการเป็นคนถิ่นเดียวกันของผู้คน
ในชุมชน ผู้คนในท้องถิ่นแต่ละชุมชนเท่านั้นที่จะรู้ถึงขอบเขตของชุมชน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ
สังคม และวัฒนธรรมที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ดังนั้น การเลือกศึกษาในลักษณะที่เป็นองค์รวมเพียง
ชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่นก็สามารถที่จะเชื่อมโยงทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้

การวิจัยสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดำเนินการมาแล้วนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการ
เรียนรู้ร่วมกันทั้งคนในและคนนอกนั้น นั่นก็คือ แม้จะให้ความสำคัญอยู่ที่คนในก็ตาม แต่คนนอกที่เป็น
นักวิชาการอาวุโสและนักวิชาการที่เป็นพี่เลี้ยงจะมีส่วนร่วมในการตรวจสอบประเมินข้อมูล และทำการ
วิเคราะห์ร่วมกันเป็นระยะๆ ไป เริ่มตั้งแต่ขั้นแรกภายหลังจากเลือกชุมชนที่จะศึกษาและกำหนดคนที่เป็น
นักวิจัยแล้ว คณะที่ปรึกษา ก็ทำการ **อบรมวิธีการทางชาติพันธุ์วรรณา** ให้วิธีการนี้โดยปกติเป็นวิธีการ
เก็บข้อมูลของนักมานุษยวิทยา แต่ในที่นี้ได้ถ่ายทอดมาให้ นักวิจัยที่เป็น **คนใน** ทำแทน

การเก็บข้อมูลที่เป็นองค์รวม เริ่มตั้งแต่

ตำแหน่งภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและชุมชน

ประวัติความเป็นมาของชุมชน

การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกัน

ระบบเศรษฐกิจ

การปกครอง

ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม

และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีผลมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก

โดยเฉพาะการรุกรานของนิเวศการเมือง (political ecology) ที่มาจากภายนอกโดยทั้งจากรัฐ
และนายทุนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง ข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณาที่เป็นองค์รวมนี้ คณะวิจัย
เชื่อมั่นว่าคนในทำได้ดีกว่าคนนอก เพราะเป็นสิ่งที่คุ้นเคยในชีวิตความเป็นอยู่มาตั้งแต่เด็ก การรวบรวม
ข้อมูลดังกล่าวนี้ นักวิจัยพี่เลี้ยงมีส่วนร่วมในการแนะนำตลอดเวลา

เมื่อครบ ๖ เดือนก็มีการทำผลมาเสนอต่อคณะที่ปรึกษา ซึ่งจะเป็นผู้ตรวจสอบให้คำแนะนำเพิ่มเติม พร้อมกับตั้งคำถามเพิ่มเติมในการรวบรวมข้อมูลให้สมบูรณ์ในขั้นต่อไป ประสพการณ์ในการรวบรวมข้อมูลขั้นแรกนั้น นักวิจัยจากภายในยังมีความเข้าใจและข้อมูลที่ได้รวบรวมมา มีลักษณะเป็นภาพนิ่งและค่อนข้างเป็นเรื่องราวๆ ทำให้ต้องใช้เวลาทำความเข้าใจเพิ่มขึ้น

พอมาถึงขั้นที่สองใน ๖ เดือนต่อมา การรวบรวมข้อมูลเป็นปึกแผ่นขึ้น อีกทั้งผู้วิจัยได้เรียนรู้จากการตั้งข้อสังเกตและการสังเกตการณ์มากขึ้น ทำให้เกิดฐานข้อมูลที่มาจากการวิจัยเชิงประจักษ์ (empirical materials) ที่สามารถนำไปตั้งคำถามและสังเกตการณ์เพิ่มเติมจากการเป็นภาพนิ่งให้เกิดการเชื่อมโยงเป็นภาพเคลื่อนไหวได้

คณะที่ปรึกษาและนักวิจัยที่เลี้ยงเองก็ได้รับรู้และเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม จึงได้แนะแนวทางการสังเกตและเชื่อมโยงข้อมูลให้ผู้วิจัยที่เป็นคนในดำเนินการต่อไป พอถึงขั้นที่สาม เมื่อมีการประชุมร่วมกันอีกครั้งก็ได้ข้อมูลทางชาติพันธุ์ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ สิ่งนี้คือหลักฐานสำคัญในการวิจัย เพราะเป็นข้อมูลที่มาจากการวิจัยเชิงประจักษ์โดยตรง เป็นพื้นฐานที่จะทำให้การวิเคราะห์ สังเคราะห์และตีความตั้งอยู่บนฐานของความเป็นจริง แต่จุดอ่อนก็คือ ฐานข้อมูลนี้มีรายละเอียดและข้อปลีกย่อยที่ยากแก่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ซึ่งก็จะเป็นปัญหาในเรื่องผลการเสนอการวิจัยที่เป็นมาตรฐาน ที่ต้องมีแนวคิดทฤษฎี และรูปแบบอันเป็นที่ยอมรับ จึงต้องเป็นหน้าที่ของคณะที่ปรึกษาและนักวิจัยที่เลี้ยงต้องดำเนินการ

ดังนั้น ทางออกของการเสนอมผลงานให้ได้ทั้งมาตรฐานและการแสดงถึงความเข้าใจในผลงานวิจัยของนักวิจัยที่เป็นคนในก็คือ ได้กำหนดให้นักวิจัยที่เป็นคนในเสนอภาพรวมการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ตนได้ศึกษาและเข้าใจโดยไม่ต้องสนใจกับฐานข้อมูลที่รวบรวมไว้ โดยที่ในการเสนอรายงานนี้ คณะที่ปรึกษาร่วมวิพากษ์วิจารณ์ในเชิงแนวคิดทฤษฎีด้วย ผลปรากฏออกมาว่า นักวิจัยที่เป็นคนในรายงานได้ดีแลเห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม นักวิจัยเหล่านี้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองจนสามารถให้ข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเชื่อมโยงมากกว่าเก่า รวมทั้งมีความเข้าใจในเรื่องสังคม วัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวและมีทิศทาง

จากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันดังกล่าวนี้ ทำให้นักวิจัยจากข้างนอกและข้างในสามารถสรุปวิเคราะห์ให้เห็นภาพพจน์ของการเปลี่ยนแปลงในลักษณะองค์รวมของท้องถิ่นที่เรียกว่า นิเวศวัฒนธรรมที่มีปัจจัยมาจากการรุกรานของนิเวศการเมืองที่มาจากคนนอก

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงนิเวศวัฒนธรรม จึงเป็นประเด็นสำคัญในการเสนอผลงานวิจัยของงานวิจัยทั้ง ๕ กลุ่ม อีกทั้งสามารถบอกได้ว่า นิเวศวัฒนธรรมทั้ง ๕ พื้นที่หรือท้องถิ่นนี้มีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมที่คล้ายกัน คือเป็นเรื่องของสังคมชายแดน – ชายขอบ ที่มีทั้งตำแหน่งทางภูมิศาสตร์อยู่

ในพื้นที่ชายแดนและเป็นกลุ่มชนที่เป็นชายขอบของสังคมมหาชนที่เน้นความเป็นคนไทย จากการเสนอผลงานของนักวิจัยที่เป็น คนใน ใน ๕ โครงการนี้อาจสรุปสาระให้เห็นโดยย่อแต่ละโครงการได้ดังนี้

โครงการในภาคเหนือ

๑. **ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน** อยู่ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้าและอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ภูมิโนะเป็นพื้นที่ภายในหุบเขาที่มีลำน้ำแม่ลาวไหลผ่านกลางจากเขาและที่สูงทางทิศใต้ไปทางเหนือ เป็นบริเวณที่มีผู้คนตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบ้านเมืองมาแต่สมัยล้านนา โดยมีเวียงป่าเป้าเป็นศูนย์กลางและเป็นเมืองบริวารของเมืองพะเยา

ผู้คนเหล่านี้มีหลายชาติพันธุ์ทั้งที่ตั้งถิ่นฐานบนที่สูงและที่ราบลุ่ม เช่นผู้ที่อยู่บนที่สูงพวกกะเหรี่ยง ปกากะเจียง ในขณะที่ยกพื้นราบ เช่น พวกไทยวน ไทลื้อ ทำนา หุบเขานี้ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นเส้นทางคมนาคมมาแต่เดิม จึงมีผู้คนพากันเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินอย่างต่อเนื่อง การสร้างถนนหลวงจากเชียงใหม่ผ่านอำเภอดอยสะเก็ดขนานไปกับลำน้ำลาวจนถึงจังหวัดเชียงรายนั้น ทำให้มีการขยายตัวของความเป็นเมือง (urbanization) ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองตามมา จนมีผลกระทบต่อระบบนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เคยดำรงอยู่ตามจารีตประเพณีมาแต่เดิม เป็นสิ่งที่น่าสนใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะขัดแย้งและเสียดุลภาพในขณะนี้

ปัจจัยสำคัญจากการขยายตัวทางนิเวศ การเมือง เศรษฐกิจ ที่มาจากรัฐที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนอย่างยากที่จะควบคุมก็คือ การจัดการน้ำของรัฐที่เรียกว่า **ชลประทานหลวง** อันเห็นได้จากการสร้างเขื่อน สร้างอ่างเก็บน้ำ ขุดคลองชลประทานและทำถนนหนทางนั้น คือสิ่งสำคัญที่กำลังทำลายระบบเหมืองฝายอันเป็น **ชลประทานราษฎร์** ที่จรรโลงนิเวศวัฒนธรรมอันทำให้ผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ ของลุ่มน้ำลาวตอนบนมีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกันมาอย่างราบรื่นหลายศตวรรษ ต้องแหลกสลายลง โดยเฉพาะโครงการสร้างเขื่อนแม่สรวยที่กำลังทำให้เกิดน้ำท่วมแหล่งที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของผู้คนทั้งที่อยู่บนที่ราบลุ่มและที่สูงแย่งน้ำจากลำน้ำและลำห้วยไปให้กับทางเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ส้มและชาที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของคนที่เป็นนายทุนที่เป็นทั้งคนไทยและคนต่างชาติ เมื่อมองไปข้างหน้าลุ่มน้ำลาวตอนบนนี้กำลังถูกผนวกเข้าเป็นพื้นที่นิคมเกษตรอุตสาหกรรมของคนจีนที่กำลังขยายตัวมาตามแม่น้ำโขงจากเชียงรุ่งถึงเชียงแสนและเชียงรายทั้งหมด

๒. **ท้องถิ่นเชียงของ - เวียงแก่น** เป็นพื้นที่ชายแดนไทย - ลาว ริมฝั่งแม่น้ำโขงที่มีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วและซับซ้อนในขณะนี้ ลักษณะภูมิโนะเป็นพื้นที่สัมพันธ์กับแม่น้ำโขง แม่น้ำอิงและลำน้ำงาวในเขตอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยมีเทือกเขาต่างๆ สี่แห่งอันเป็นป่าต้นน้ำของลำน้ำลำห้วยที่ไหลลงลำน้ำทั้งสาม ทำหน้าที่แบ่งบริเวณที่สูงออกจากที่ราบลุ่ม คือดอยหลวง ดอยยาว ดอยผาหม่น และดอยผาตั้ง บริเวณริมโขงตรงปากแม่น้ำอิงและลำน้ำงาวนี้มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นบ้านและเมืองมาแต่สมัยล้านนา โดยมีเมือง

เชียงของเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณที่ไปตามลำน้ำอิงผ่านเข้าสู่ลำน้ำงาว และลำน้ำยม ติดต่อกับพะเยา ลำปางและแพร่ได้ ในขณะที่จากฝั่งแม่น้ำโขงที่เชียงของทางฝั่งประเทศลาวในเขตเมือง ห้วยทรายก็เป็นเส้นทางคมนาคมไปยังบ้านเมืองทางลาวและเวียดนามได้ การค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ทำให้เห็นได้ว่าเชียงของเป็นเมืองที่ดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องมากกว่าเมืองเชียงแสนที่มีการทิ้งร้างไป อีกทั้งเชียงของก็อยู่ในระบบนิเวศวัฒนธรรมของผู้คนบนสองฝั่งโขงในเขตเมืองห้วยทรายร่วมกัน เพิ่งมาถูกแบ่งแยกเพราะการแบ่งเขตแดน โดยอาศัยร่องน้ำลึกที่ฝั่งเศสมาจัดการเท่านั้น ปัจจุบันประเพณีการใช้พื้นที่ท้องน้ำของแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเหลืออยู่ เป็นพื้นที่ซึ่งเรียกว่า ล้าง ที่ใช้ในการจับปลาและสัตว์น้ำร่วมกัน โดยมีประเพณีพิธีกรรมร่วมกันอย่างเช่นการจับปลาบึกและประเพณี เช่นสงกรานต์ร่วมกัน เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นเมืองเชียงของยังเป็นเมืองในการรับรู้ของคนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงว่าเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ในเชิงเป็นเมืองพี่ และเมืองน้องกับเมืองหลวงพระบางอีกด้วย เพราะมีผู้คนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างกันอย่างสืบเนื่อง การไม่เคยร้างไปของเมืองเชียงของทำให้มีสภาพเป็นที่มีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง คือมีพัฒนาการของย่านตลาด ผ่านที่อยู่อาศัยของคนกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่ทำการรัฐบาลและวัด การทางสาธารณูปโภคตลอดเวลา พื้นที่สูงรอบๆ เชียงของกลายเป็นที่ปลูกสวนส้มขนาดใหญ่ อีกทั้งมีการเคลื่อนไหวของชนเผ่าชาติพันธุ์บนที่สูงอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะบริเวณดอยหลวง ดอยผาหม่นและดอยผาตั้ง กลุ่มชาติพันธุ์ระหว่างนี้ได้แก่พวกลาหู่ ขมุ-จีนฮ่อ อาข่า เย้า และม้ง เป็นต้น ในขณะที่พื้นที่ราบโดยเฉพาะริมสองฝั่งน้ำโขง ก็มีการเคลื่อนย้ายของคนไทยลื้อ จากทางสิบสองปันนาลงมา ทำให้มีการผสมผสานของคนไทยลื้อและไทยยวนอันเป็นคนในพื้นที่ถิ่นของเชียงรายมาแต่เดิม

ความต่างกันระหว่างท้องถิ่นเชียงของกับเวียงแก่น ก็คือบริเวณเชียงของมีบูรณาการทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมได้ดีกว่า เพราะเป็นบริเวณศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจ ส่วนบริเวณเวียงแก่นนั้นคนกลุ่มต่างๆ ยังแยกกันอยู่อย่างอิสระไม่ว่าจะเป็นคนไทยลื้อ คนขมุ คนมั่ว คนเย้า นั่นคืออาจมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ในเรื่องวัฒนธรรมและวิถีชีวิตยังคงรักษาลักษณะและสำนึกทางชาติพันธุ์ไว้ได้ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นสังคมของคนเหล่านี้ไม่หยุดนิ่ง เพราะมีอิทธิพลและบทบาทของการจัดการทางการเมืองและการเมืองของรัฐ รวมทั้งการขยายพรมแดนทางเศรษฐกิจของคนที่เป็นนายทุนจากข้างนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังเช่นการขยายตัวของสถานที่ราชการและองค์กรต่างๆ รวมทั้งสถานที่ประกอบการค้าธุรกิจ โดยเฉพาะย่านตลาดและการตลาดนั้นกำลังสร้างภาวะความเป็นเมืองให้กลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เหล่านี้มีความสัมพันธ์กัน

แต่สิ่งที่ถูกถามความมั่นคงทางสังคม วัฒนธรรมและการเศรษฐกิจของผู้คนที่เรียกได้ว่าเป็นคนเชียงของและคนเวียงแก่น ก็คือการขยายตัวทางเศรษฐกิจของนายทุนภายในและนายทุนข้ามชาติ โดยเฉพาะจากประเทศจีนและคนจีน จากนายทุนภายในประเทศก็คือ พวกที่เข้ามาซื้อที่ปลูกไร่ส้มและ

พืชเศรษฐกิจที่คลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ นายทุนพวกนี้มีทั้งเข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือนในบริเวณใกล้ถนนและเขตเมือง สร้างสถานที่ทำการค้าและบริการ รวมทั้งบรรดาบ้าน วัด มักเป็นพวกที่ไม่ยอมอยู่ในกติกากฎเกณฑ์ทางจารีตประเพณีของท้องถิ่น เพราะมักอาศัยกฎหมายจากทางรัฐและราชการมาอ้างอิงสิทธิและความชอบธรรม อีกทั้งมีอิทธิพลทางการเมืองที่อาจคุกคามผู้คนในท้องถิ่นที่เป็นชาวบ้านธรรมดาด้วย ถัดไปก็เป็นนายทุนข้ามชาติ เช่น พวกญี่ปุ่นที่ได้ทำให้เกิดไร่ปลูกถั่วลิสงขนาดใหญ่ และรับคนท้องถิ่นเข้ามาทำงานเพื่อผลิตพืชผลส่งไปนอก มีการใช้นโยบายและยาฆ่าแมลงอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการเปิดโอกาสให้คนเข้าทำงานนอกเวลาจนเกิดความโลภ ความเครียดและความเสื่อมสุขภาพ จึงมีคนตั้งชื่อไว้ดังกล่าวนี้น่า "ถั่วไร้ญาติ" คือต้องทำงานจนไม่มีเวลาให้กับครอบครัวและญาติพี่น้อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่นายทุนเหล่านี้เข้ามานั้น ถ้ามองอย่างเฉียดๆ ก็ดูเป็นการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ทำให้คนมีรายได้และมีงานทำ ซึ่งนับเป็นความเจริญทางวัตถุโดยแท้ แต่ถ้ามองในแง่สังคมและจิตวิญญาณ ชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนเหล่านี้กำลังขาดคุณภาพ เกิดลัทธิที่เป็นปัจเจกและแข่งขันชิงดีกันในด้านฐานะและความร่ำรวยเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความแตกแยกของสังคมในระดับรากหญ้าที่สำคัญ ทำให้เกิดกลุ่มคนที่มีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง เช่น พวกผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และ อ.บ.ต.ที่กำลังมีลักษณะทั้งให้คุณและให้โทษในขณะนี้

แต่สิ่งที่คุกคามสังคมและวัฒนธรรมของคนที่ยึดของและเวียงแก่นที่สำคัญที่สุดในขณะนี้คือการขยายตัวทางการค้าและเกษตรอุตสาหกรรมของคนจีนที่ทางรัฐและสภานอกการค้าประจำจังหวัดให้การสนับสนุน การขยายตัวทางการค้าและเศรษฐกิจดังกล่าวนี้น่าจะไม่เพียงแต่คนที่เชียงของและเวียงแก่นจะเดือดร้อนเท่านั้น หากจะรวมทั้งผู้คนในถิ่นต่างๆ ของเชียงรายด้วย โครงการขยายตัวทางเศรษฐกิจของจีนเท่าที่เป็นรูปธรรมขณะนี้ก็คือ การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงเพื่อทำให้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าจากเชียงรุ่งมายังเชียงแสน เชียงของ และหลวงพระบาง โดยที่เรือสินค้าที่มีระวางขนน้ำ ๒๐๐ - ๕๐๐ ตันแล่นลงมาได้ ขณะนี้ทางจีนประสบความสำเร็จแล้วในการระเบิดแก่ง ตั้งแต่เชียงรุ่งมายังเชียงแสน และเรือที่มีระวางขนน้ำ ๒๐๐ - ๓๐๐ สามารถจอดเทียบท่าขนถ่ายสินค้าที่เมืองเชียงแสนได้แล้ว จนทำให้สภาพเมืองเชียงแสนที่เป็นเมืองประวัติศาสตร์สำคัญของชาติอยู่ในสภาพที่ถูกทำลายทั้งทางศิลปวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม แต่ทางจีนก็ยังดำเนินโครงการต่อไปด้วยการจะระเบิดแก่งจากเชียงแสนไปเชียงของ จึงทำให้บรรดาปัจเจกชนและผู้นำท้องถิ่นพากันคัดค้านด้วยการเคลื่อนไหวต่างๆ ตามแผนการ ทางจีนแสดงความจำนงว่าจะระเบิดแก่งไปถึงเชียงของ และจากเชียงของก็จะทำต่อไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง แต่คนท้องถิ่นมีความเห็นว่า การระเบิดแก่งจากเชียงของไปหลวงพระบางคงเป็นไปได้ เพราะสามารถใช้เส้นทางบกได้ง่ายกว่าและถูกกว่า แต่ความมุ่งหมายของจีนน่าจะขยายมาถึงเชียงของและเวียงแก่น เพราะต้องการให้เป็นทั้งแหล่งท่าเรือจอดและการขยายตัวพื้นที่นิคมเกษตรอุตสาหกรรมที่อาจครอบคลุมไปทั่วทั้งจังหวัดเชียงรายด้วย ซึ่งขณะนี้จีนก็ทำอย่างเต็มที่แล้วในเขตเชียงแสนและเชียงราย ยิ่งกว่านั้นคนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าจีนเคยใช้เชียงรายเป็น



ฐานเศรษฐกิจทั้งการขนถ่ายสินค้าและผลิตสินค้า ส่งผ่านเขตพม่าไปออกทะเลอันดามัน ทุกวันนี้คนท้องถิ่นที่เป็นปัญญาชนและผู้นำกำลังวิพากษ์วิจารณ์ทางรัฐบาลและสภาพการค้า ได้มีส่วนสำคัญในการทำให้เงินขยายตัวมาลงทุนและทำให้เชิงรายได้กลายเป็นนิคมเกษตรอุตสาหกรรมของจีนไป

โครงการในภาคตะวันออกเจียงเหนือ

โครงการนี้อยู่ใน พื้นที่ลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นท้องถิ่นที่เกิดเมืองประวัติศาสตร์ด่านซ้ายขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เพราะเป็นบริเวณดินแดนระหว่างกรุงศรีสัตนาคนหุตกับกรุงศรีอยุธยา ตำแหน่งของเมืองตั้งอยู่บริเวณต้นลำน้ำหมันที่สัมพันธ์กับสันปันน้ำที่แบ่งลำน้ำป่าสักออกจากลำน้ำแควน้อยอันเป็นแควหนึ่งของลำน้ำน่าน และลำน้ำหมันที่ไหลไปลงแม่น้ำเหืองอันเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง ด่านซ้ายเป็นเมืองด่านเพราะตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมจากหลวงพระบางมายังลำน้ำเหืองและลำน้ำหมันก่อนที่จะข้ามเขาไปยังหล่มสัก เพชรบูรณ์ และนครไทย พิษณุโลก ความเป็นเมืองของด่านซ้ายคลุมท้องถิ่นสองฝั่งของลำน้ำหมันตั้งแต่ต้นน้ำจนไปสบกับลำน้ำเหือง พื้นที่สองฝั่งน้ำเป็นหุบเขาที่มีเทือกเขาขนาดทั้งสองด้าน ลำน้ำหมันเป็นลำน้ำเล็กๆ ที่ไหลตลอดปีสองฝั่งน้ำมีพื้นที่ลุ่มเหมาะแก่การปลูกข้าว จึงเกิดชุมชนหมู่บ้านรวม ๗ แห่งโดยมี ด่านซ้ายเป็นเมือง ชาวบ้านส่วนใหญ่มาจากทางหลวงพระบาง จึงนำเอาประเพณีความเชื่อและศิลปวัฒนธรรมทางฝั่งลาวเข้ามาปรับให้เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้คลองส่งน้ำหมันเป็นนิเวศวัฒนธรรมของผู้คนที่รู้จักกันตลอดแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ ซึ่งเห็นได้จากรูปแบบของบ้านเรือนที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม มีความเชื่อในเรื่องพุทธและผี รวมทั้งระบบการจัดการน้ำเพื่อการเพาะปลูก และกินอยู่เหมือนกัน เชื่อในภูผาศักดิ์สิทธิ์และพระธาตุศรีสองรักษ์ร่วมกัน

อัตลักษณ์ที่สำคัญของด่านซ้ายและลุ่มน้ำหมันก็คือ

(๑) การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร เป็นระบบของการใช้พัดหรือระทัดที่ตั้งอยู่กลางกระแสน้ำในลำน้ำหมัน ตักน้ำในลำน้ำเทลงสู่รางริน เข้าสู่พื้นที่ทำการเพาะปลูกเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการนำน้ำจากลำน้ำขึ้นไปใช้บนที่สูง ทำนองตรงข้ามกับการทำเหมืองฝายที่ทดน้ำจากที่สูงเข้าส่งเหมืองไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูกในที่ต่ำ ทั้งระบบพัดและเหมืองฝาย ต่างก็เป็นระบบชลประทานราษฎร์ที่ผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ต้องร่วมมือร่วมแรงกันจัดทำขึ้น นับเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความพอเพียงที่อยู่ได้ด้วยตนเองของท้องถิ่น และ

(๒) การถือผีและสถาบันกวนจ้าว นั่นคือระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของคนด่านซ้าย เป็นการนับถือทั้งพุทธและผีไปด้วยกัน ทั้งความเชื่อในเรื่องพุทธและผีเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องด้วยกัน ศูนย์กลางทางชุมชนหมู่บ้านและเมืองต่างก็มีวัดทางพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง แต่ก็มีหอผีประจำแต่ละชุมชนที่มีเจ้ากวนและพ่อแสนทำหน้าที่ดูแลในการประกอบประเพณีพิธีกรรม ทั้งเจ้ากวนและพ่อแสนต่างก็เป็นคนที่เลื่อมใสและถือศีลทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งเข้ามามีส่วนในการดูแลวัดวาอารามด้วย วัดที่ด่าน

ซ้ายและลุ่มน้ำหมันเป็นวัดตามประเพณีสุโขทัย ล้านนาและล้านช้างที่ให้ความสำคัญกับวิหารหรืออารามมากกว่าโบสถ์หรือสิม อย่างหลังเป็นศาสนสถานเพื่อกิจกรรมของพระสงฆ์โดยเฉพาะ แต่อย่างแรกคืออารามนั้นเป็นที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมทั้งสงฆ์และฆราวาส

แต่ที่เมืองด่านซ้าย ความสำเร็จของเจ้าพ่อกวอน พ่อแสน ดูโดดเด่นกว่าที่อื่น เพราะนอกจากมีเจ้าพ่อกวอนเป็นประมุขของการประกอบประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมืองแล้ว ยังเจ้าแม่นางเทียมและบริวารรวมมีบทบาทในการดูแลรักษาพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักอีกด้วย เพราะพระธาตุศรีสองรักในความเชื่อของชาวเมือง หาได้เป็นพระสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า เช่น พระมหาเจดีย์อื่นๆ ไม่ หากเป็นพระเจดีย์ที่สร้างเป็นอนุสรณ์ในการสาบานแบ่งเขตแดนระหว่างพระมหากษัตริย์อยุธยาและล้านช้าง แล้วมีการอุทิศพื้นที่บริเวณนั้นให้เป็นวัดทางพระพุทธศาสนาที่มีพระอารามหรือวิหาร เป็นที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมของคนทั่วไป เช่นการไปแก้บน กราบไหว้ รวมทั้งการไปประกอบพิธีกรรมของนาคก่อนเข้าพิธีบวชโดยพระภิกษุสงฆ์ที่วัดโพธิ์ชัย พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักอยู่ในการดูแลรักษาของเจ้าพ่อกวอน พ่อแสน และเจ้าแม่นางเทียม บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่คนทั่วเมืองด่านซ้ายยกย่องและยอมรับให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การประกอบประเพณีพิธีกรรมใดๆ ที่เป็นเรื่องของชุมชนและสังคมจะอยู่ภายใต้การนำและชี้แนะของเจ้าพ่อกวอนและคณะ ณ เมืองด่านซ้ายมีบริเวณที่กำหนดให้เป็นหอผีถึง ๒ แห่ง คือหอน้อยและหอหลวง ต่างตั้งอยู่ภายใต้แมกไม้ที่สูงใหญ่เป็นที่สงัดเงียบที่ไม่มีใครเข้าไปข้องแวะ ยกเว้นแต่ในเวลาจัดงานพิธีกรรมหรือเมื่อได้รับการยินยอมจากเจ้าพ่อกวอนเสียก่อน

โดยทั่วไปชีวิตวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นด่านซ้ายในลุ่มน้ำหมัน เป็นสังคมเรียบง่ายและผู้คนส่วนใหญ่รู้จักกันหมด เป็นสังคมที่มีดุลยภาพทั้งมิติทางวัตถุและจิตวิญญาณ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นไปอย่างช้า เพราะอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองจากภายนอกไม่มีใครเข้ามามาก อาจแลเห็นได้ชัดในเขตเมืองที่มีการสร้างถนนที่ทำการราชการ และย่านตลาด ที่เป็นเช่นนี้เพราะคนจากภายนอกมองผ่านไปลงทุนทางเศรษฐกิจในที่อื่น เช่นในเขตอำเภอภูเรือ เป็นต้น ในขณะที่การคุกคามทางเศรษฐกิจ การเมืองจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อชีวิตวัฒนธรรมของคนภายในนั้นมีเพียงอย่างเดียวที่น่ากลัว ก็คือการที่ทางราชการทั้งสำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวและฝ่ายบริหารของจังหวัดสนับสนุนส่งเสริมให้คนมาเที่ยวประเพณี ผีตาโขน นับเป็นการรุกรานวัฒนธรรมของคนด่านซ้ายอย่างขาดความรู้ความเข้าใจอย่างสิ้นเชิง เพราะเรื่องผีตาโขนนั้นหาใช่เป็นสิ่งสำคัญในประเพณีพิธีกรรมของคนด่านซ้ายไม่ หากเป็นส่วนหนึ่งในประเพณีบุญพระเวส ประเพณีเทศน์มหาชาติของคนไทยพุทธทั่วประเทศ บุญพระเวสคือสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้รับการอบรมในเรื่องการทำทาน อันเป็นธรรมะที่สำคัญในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม พระเวสสังคห คือพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญทานบารมี อันเป็นการบำเพ็ญทานในพระชาติสุดท้าย ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา สำหรับเรื่องผีตาโขนนั้นผู้รู้ในท้องถิ่นด่านซ้ายบอกว่า คือบรรดาผีป่า ผู้ร้ายทั้งหลายที่ตามพระเวสสังคหเข้าไปในเมือง ซึ่งก็เป็นพวกผีที่กลับใจเป็นคนดี ประเพณีบุญพระเวสของคนด่านซ้ายนั้นเริ่มต้นแต่เจ้าพ่อกวอนผู้เป็นประมุขทาง

ประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมือง กำหนดวัดประเพณีจากการติดต่อกับผีผู้เป็นใหญ่ของบ้านเมือง เมื่อถึงวันกำหนดแล้วพิธีกรรมก็เริ่มแต่พ่อแสนผู้เป็นคนในคณะของเจ้าพ่อกวนก็ออกไปงมหินในลำน้ำหมัน ที่หมายถึงพระอุทิศ แล้วพากันแห่ไปยังสำนักเจ้าพ่อกวน ให้เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมและบรรดาผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสของบ้านเมืองแห่พระอุทิศไปตามที่ต่างๆ มุ่งเข้าสู่วัดโพธิ์ชัย อันเป็นวัดที่จะมีการเทศน์มหาชาติ ในขบวนนี้แหละที่มีผีใหญ่และเด็กแต่งกายสวมหน้ากากเป็นผีตาโขนติดตามไป เมื่อขบวนเข้าวัดแล้วเทศน์มหาชาติก็เริ่มขึ้น ในขณะที่การเล่น ผีตาโขนก็สิ้นสุดลง บรรดาผู้เล่นเป็นผีตาโขน และคนที่เกี่ยวข้อง ต่างก็เอาหน้ากากผีตาโขนและเครื่องแต่งกายทั้งน้ำมันลอยไปเหมือนกับลอยเคราะห์ และแลเห็นสิ่งของเหล่านี้ว่าเป็นอัปมงคล

แต่การสนับสนุนประเพณีผีตาโขนของคนข้างนอกไม่ว่าเป็นการท่องเที่ยว หน่วยราชการและพ่อค้านักธุรกิจนั้น หาเห็นความสำคัญในเรื่องอบรมคุณธรรมในการให้ทานของบุญพระเวสไม่ หากมุ่งแต่ความแปลกประหลาดของประเพณีเพื่อการท่องเที่ยวอย่างสนุกสนานที่ไร้ความหมายและรสนิยม รวมทั้งสนับสนุนให้กระทำการที่เป็นอัปมงคล เช่น การขายหน้ากากผีตาโขนและให้นำกลับไปเป็นที่ระลึก เป็นต้น แต่ที่สำคัญก็คือการละเมิดประเพณีด้วยการกดดันให้เจ้าพ่อกวนกำหนดวันประเพณีให้ตรงกับวันเวลาที่ผู้ใหญ่ทางราชการหรือทางการเมืองสะดวกสบายที่จะไปทำพิธีเปิด ปัจจุบันประเพณีการท่องเที่ยวผีตาโขนกำลังสร้างความแตกแยกให้กับคนด้านซ้าย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่เริ่มเห็นตึงกับ การมีรายได้และความสนุกสนานรื่นเริงในงาน แต่คนรุ่นเก่าและคนส่วนใหญ่ที่มีความรู้มีความอดัดและไม้อ้อใจ

-

นอกจากเรื่องผีตาโขนแล้วยังมีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจการเมือง อีกอย่างหนึ่งที่มาจากภายนอกอันเป็นสิ่งที่สร้างความอดัดและไม้อ้อใจแก่คนด้านซ้าย คือเรื่องสิทธิในการดูแลพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักษ์ ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้นว่า โดยประเพณีท้องถิ่น วัดพระธาตุศรีสองรักษ์ไม่ได้เป็นพื้นที่ทางพระสงฆ์และไม่มีสิ่งมาวาสอยู่ในบริเวณนี้ด้วย หากเป็นบริเวณที่เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมและพ่อแสน ทางฝ่ายผีดูแลอยู่ พระธาตุเจดีย์เองก็หาได้เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าไม่ รวมทั้งด้านหน้าวัดแต่เดิม (ปัจจุบันกลายเป็นด้านหลัง) ก็สัมพันธ์กับหอผีหลวงของเมืองด้านซ้าย บริเวณวัดทั้งหมดอยู่ในการดูแลของเจ้าพ่อกวนและพ่อแสนมาตลอด ทั้งในเรื่องการประกอบประเพณีพิธีกรรมและกิจกรรมประจำวัน รวมไปถึงรายได้และรายจ่ายของวัดด้วย มาบัดนี้ตั้งแต่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นในเรื่องสิทธิในการดูแลและจัดการผลประโยชน์ของวัด โดยมีผู้ร้องเรียนว่า เจ้าพ่อกวนนำรายได้ของวัดไปใช้ในทางที่ไม่สุจริต และกล่าวหาว่าเจ้าพ่อกวนที่เป็นประมุขของการนับถือผีนั้นไม่ควรมีสิทธิในการดูแลสถานที่อันเป็นพุทธสถาน จึงมีการร้องเรียนให้ทางเถรสมาคมเข้าไปจัดการ ทำให้มีการสอบสวนและการเดินขบวน การต่อต้านของผู้คนในท้องถิ่นขึ้น นั่นก็คือผู้คนในท้องถิ่นไม่เห็นด้วยกับการที่ทางคณะสงฆ์จะเข้าไปยุ่งกับกิจกรรมทางประเพณีของสังคมด้านซ้ายนั่นเอง เพราะเห็นว่าเป็นความ

พยายามของกลุ่มผลประโยชน์ที่จะทำให้พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักษ์กลายเป็นสถานที่ทางพุทธพานิชไป เหมือนกับบรรดาวัดใหญ่วัดสำคัญในที่อื่นๆ ของบ้านเมือง

โครงการในเขตตะวันออก

โครงการนี้อยู่ในพื้นที่ซึ่งคนจันทบุรีเรียกว่าหลังเขา เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนี้มีทิวเขา สอยดาวและเขาสามง่าม ซึ่งยาวแต่เขตอำเภอสอยดาว ไปถึงน้ำร้อนทางตอนเหนือและ ตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดเข้าไปต่อกับเขาพนมตาเค็ดในเขตประเทศกัมพูชา ทิวเขานี้แยกเขตหน้า เขาซึ่งอยู่ในเขตชายทะเลในเขตอำเภอขลุง อำเภอเมือง อำเภอมะขาม ออกจากเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาวที่วัดเป็นเขตหลังเขา โดยมีช่องเขาเกลือบึงเป็นเส้นทางเชื่อมบริเวณหน้าเขาและหลัง เขา บริเวณหลังเขาที่ผ่านช่องเขาเกลือบึงมายังอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาวนี้อยู่สูงกว่า ระดับน้ำทะเลกว่า ๑๐๐ เมตร นับเนื่องเป็นพื้นที่สูงภายในของจังหวัดจันทบุรี ในการรับรู้ของคนจันทบุรี บริเวณหลังเขาเป็นที่ไม่มีความเจริญเมื่อเปรียบเทียบกับบริเวณหน้าเขา แต่ก่อนเป็นเขตป่าดง และเป็น เขตติดต่อชายแดนประเทศกัมพูชาที่มีคนเขมร คนของและคนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้ามาตั้งหลักแหล่ง อย่างกระจ่ายกันอยู่เป็นหมู่บ้านไม่ใหญ่โตอะไร การเปลี่ยนแปลงในบริเวณหลังนี้เกิดขึ้นราวสามสิบปีที่ ผ่านมา เมื่อมีการสร้างถนนจากจันทบุรีผ่านอำเภอโป่งน้ำร้อนไปยังอำเภอสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี (ปัจจุบันคือ จังหวัดสระแก้ว) จึงมีผู้คนเข้าไปบุกเบิกที่ดินทำการเพาะปลูกและตั้งชุมชนหมู่บ้านกัน เรื่อยมา

การวิจัยในโครงการนี้เลือกชุมชนหมู่บ้าน (village) ๒ แห่งในการศึกษา คือ บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว และบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอง อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ชุมชนแรกนับเป็นชุมชนเก่าแก่ ที่สุดแห่งหนึ่ง คือมีอายุมากกว่า ๕๐๐ ปี ที่ผ่านมาเป็นชุมชนของคนเขมรที่เข้ามาแต่เขตเมืองโพธิ์ตาก ตั้ง ถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งลำห้วยสำโรงที่ไหลมาจากเขาสอยดาวแล้ว ผ่านลงไปสู่พื้นที่ประเทศกัมพูชา นอกจาก คนเขมรแล้วก็มีคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมีคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งรวมอยู่ด้วย คนจีนเป็น พ่อค้าในขณะที่คนเขมรเป็นพวกหาของป่า เช่น กระวานและแร่และทำไร่เพื่อนำไปค้าขายแลกเปลี่ยน กับผู้คนทางจันทบุรี ก่อนการมีถนนใน พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๑ คนที่บ้านสำโรงเดินทางไปค้าขายหรือ ติดต่อกับจันทบุรีด้วยทางรถและทางเกวียน ที่ต้องใช้เวลาพักแรมตามเส้นทางอย่างน้อยหนึ่งคืน ต่อมา เมื่อมีการตัดถนนทั้งสายจันทบุรี - สระแก้ว และถนนสายย่อยๆ ได้ทำให้การคมนาคมกับภายนอกดีขึ้น จึงมีผู้คนจากถิ่นอื่นเข้าไปตั้งถิ่นฐานรวมอยู่ด้วย จนในปัจจุบันบ้านสำโรงมีการขยายตัวออกเป็น ๓ หมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียงกันคือ บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง และบ้านสำโรงตะวันตก มีจำนวน ประชากรทั้งสิ้น ๒,๕๐๔ คน การเติบโตของบ้านสำโรงเริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา เพราะมีผู้คนจากถิ่นอื่นๆ เช่น จากจังหวัดชัยนาทและจังหวัดอื่นๆ ในภาคกลางเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่น ฐาน ทำให้เกิดอาชีพการทำนาทำไร่ ทำสวนขึ้น ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๕ สงครามในประเทศเขมรและ

เวียดนาม ทำให้ทางรัฐบาลไทยปรับปรุงสภาพบริเวณชายแดน มีการสร้างถนนในทางยุทธศาสตร์เพื่อ
การป้องกันการรุกรานทางชายแดน ทำให้เกิดการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า และน้ำประปา
เกิดขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๑ ได้มีการจัดตั้งอำเภอสอยดาวที่แต่เดิมอยู่ในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน
นั้นเป็นอำเภอ ทำให้ชุมชนทั้งหลายรวมทั้งบ้านสำโรงด้วยมีการเติบโต มีถนนหนทางติดต่อกับเขตเมืองที่
เป็นย่านตลาดได้สะดวก ยิ่งปัจจุบันภายหลังจากสงครามในประเทศเขมรสงบลงแล้ว ก็เกิดการค้าขาย
ชายแดนขึ้น เกิดตลาดชายแดนขึ้นหลายแห่งที่ทำให้ผู้คนจากที่อื่นๆ ในประเทศพากันไปซื้อของและเล่น
การพนัน ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้น
หลายแห่งที่มีผู้คนจากถิ่นต่างๆ ไม่ว่าจะจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางย้าย
เข้าไปตั้งถิ่นฐานทำสวน ทำไร่ และทำการค้าขายหนึ่งในชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ก็คือ ชุมชนบ้านสวนส้มที่อยู่
ห่างจากบ้านสำโรงขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๒๐ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากชายแดนเขมรเพียง ๓ - ๔
กิโลเมตรเท่านั้น บ้านสวนส้มมีพัฒนาการมาจากหมู่บ้านเล็กๆ รวม ๔๐ ปี ที่ผ่านมามีผู้คนเข้ามาทำ
ไร่ ทำสวนอยู่ไม่กี่ครอบครัว ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๓ บริษัทที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ได้ตัดถนนเข้ามา
ทำให้การติดต่อกับหมู่บ้านอื่นๆ และกับภายนอกดีขึ้น จึงทำให้มีผู้คนจากที่อื่นๆ เช่น จากอุบลราชธานี
นครสวรรค์ กำแพงเพชร แพร่ ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำเกษตรพืชไร่ และทำสวนผลไม้ แต่โดยเหตุที่เป็น
ชุมชนอยู่ใกล้ชายแดนจึงต้องอยู่ภายใต้การดูแลของทหารเรื่อยมา และทหารมีส่วนในการจัดสรรที่ดินที่
อยู่อาศัยให้กับคนในชุมชน พอสงครามในประเทศกัมพูชาสงบลง บ้านสวนส้มก็เติบโตแบบก้าวกระโดด
เพราะกลายเป็นแหล่งที่คนจากหลายแห่งมาทำอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ มีผู้ซื้อไม้จากดินแดนเขมรผ่าน
ด่านเข้ามาทำเฟอร์นิเจอร์จากไม้ ทำให้มีผู้คนเข้าออกมาซื้อขาย อีกทั้งผลผลิตจากสวนส้มก็ถูกนำไปขาย
ในที่อื่นๆ ตลอดเวลา

ในช่วงเวลา ๒๐ ปี ที่ผ่านมามีชุมชนสวนส้มขยายตัวกว่าบรรดาชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ในละแวกนั้น
มีย่านตลาด ร้านค้า โรงงานและย่านที่อยู่อาศัยของคนหลายอาชีพทำให้มีโครงสร้างในลักษณะที่เป็น
ชุมชนเมืองขนาดเล็กขึ้น ปัจจุบันผู้คนในบ้านสวนส้มที่ทั้งที่มาจากอุบล สุรินทร์ แพร่ น่าน ส่วนใหญ่จะ
ประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานผลิตเฟอร์นิเจอร์ เช่น ขัดไม้ ทาสี ลงน้ำมัน เกิดระบบลูกจ้างและนายทุน
รวมทั้งปัญหาหนี้สินในการลงทุนของนายทุนกับปัญหาหนี้สินของลูกจ้างตามมา

ผลการวิจัยในโครงการนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม - วัฒนธรรม
ของผู้คนในท้องถิ่นชายแดนด้านตะวันออกที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ อันเป็นเวลาที่
มีการสร้างถนนผ่านพื้นที่สูง หรือพื้นที่หลังเขาของจังหวัดจันทบุรีเชื่อมติดต่อกับจังหวัดสระแก้ว ชุมชน
บ้านสำโรงคือตัวแทนของชุมชนเก่าแก่กว่า ๑๐๐ ปี ที่มีคนเขมร คนอีสาน และคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่ง
ในพื้นที่ซึ่งสภาพแวดล้อมเป็นป่าเขา และมีคนอยู่น้อย ทำมาหากินกับของป่าและการทำไร่ ทำสวนเพียง
เล็กน้อย วัฒนธรรมท้องถิ่นของบ้านสำโรงเป็นวัฒนธรรมของคนเขมรชายขอบ ที่ปัจจุบันความเชื่อ
ประเพณีพิธีกรรมในสังคมใหญ่คงหมดไปแล้ว การศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากนักวิจัยท้องถิ่นทำให้แล

เห็นการสืบเนื่องของประเพณีพิธีกรรมหลายอย่างที่ประเพณีหลวงในสังคมไทยแต่สมัยอยุธยาเคยมี เช่น พิธีจองเปรียง รวมทั้งระบบค่านิยมและความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นได้ดีกว่าสังคมของชุมชนที่เกิดทีหลัง เช่น บ้านสวนส้มที่มีความหลากหลายและความเคลื่อนไหวของผู้คนในชุมชนมากกว่า ชุมชนบ้านลำโรงยังคงความเป็นชุมชนแบบประเพณี (tradition oriented community) อย่างต่อเนื่องท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มาจากภายนอก ในขณะที่ชุมชนบ้านสวนส้มเติบโตอย่างก้าวกระโดดจากชุมชนเกษตรกรรมเล็กๆ มาเป็นชุมชนอุตสาหกรรมในระดับเมืองเล็กๆ ปัจจุบันชุมชนสวนส้มมีคนสองกลุ่มอยู่ในสังคมเดียวกัน คือกลุ่มชาวบ้านที่ทำไร่และทำสวน กับกลุ่มคนที่ทำอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ที่มีทั้งคนที่เป็นนายทุน พ่อค้า และลูกจ้างคนงานพวกที่เป็นชาวไร่ชาวนาสวนส้มมีปัญหาน้อย และเคลื่อนย้ายน้อย อีกทั้งมีปัญหาทางสังคมน้อยกว่า ส่วนพวกที่ทำอุตสาหกรรมมีการเคลื่อนย้ายเข้าออกตลอดเวลา ไม่ใคร่มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม คนพวกนี้มีความอ่อนไหวในทางเศรษฐกิจมาก เพราะการทำอุตสาหกรรมขึ้นอยู่กับภavnนำเข้าของพวกไม้ต่างๆ จากทางประเทศเขมร ในบางครั้งทางไทยปิดด่านหรือทางเขมรไม่ขายไม้ให้ก็มีปัญหานอกจากนั้นยังเกี่ยวข้องกับการลักลอบไม้เถื่อนและของเถื่อนเข้ามาอีก ซึ่งในขณะนี้หลายคนก็มองไปข้างหน้าอย่างหวาดวิตก เพราะโรงงานและร้านขายเฟอร์นิเจอร์หลายแห่งต้องปิดตัวลงอันเนื่องจากการขาดแคลนไม้ และเกิดการผลิตในแหล่งอื่นเช่นที่เขตจังหวัดสระแก้วที่มีอาณาเขตติดต่อกับชายแดนเขมรเช่นกัน ปัญหาทางสังคมอีกอย่างหนึ่งในบ้านสวนส้ม ก็คือเรื่องของเด็กและวัยรุ่นอันเนื่องจากเข้าเรียนไม่สม่ำเสมอของบรรดานักเรียนและพฤติกรรมที่เกี่ยวกับเสพติด เทียวเตรมั่วสุมของเด็กวัยรุ่น เป็นต้น

สรุปแล้วการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม - วัฒนธรรมท้องถิ่นโดยนักวิจัยจากภายในของทั้งสองชุมชนคือบ้านลำโรงและบ้านสวนส้มในเขตอำเภอสอยดาว ที่เป็นบริเวณ “หลังเขา” ของจังหวัดจันทบุรีนั้น ได้ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นรูปธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจถึงพัฒนาการทางสังคมของผู้คนในบริเวณที่เป็นป่าเขาห่างไกลความเจริญของสังคมเมืองมาก่อน พ.ศ. ๒๕๑๐ อันเป็นเวลาที่มีการสร้างถนนจากจังหวัดจันทบุรีผ่านช่องเขาเกลือ และพื้นที่หลังเขาไปยังจังหวัดสระแก้ว หลังการสร้างถนนทำให้มีการบุกเบิกที่ดินเปลี่ยนป่าให้เป็นพื้นที่การเกษตร ทำสวนทำไร่และเกิดชุมชนหมู่บ้านและตำบลมากมาย มีผู้คนจากท้องถิ่นต่างๆ ทั้งจากภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยเหตุที่พื้นที่บริเวณนี้อยู่ติดกับชายแดนเขมร ได้ทำให้ทางรัฐบาลถือเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ จึงมีการสร้างถนนขยายถนนไปใกล้เขตชายแดน ผลที่ตามมาของการขยายถนนได้ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนที่ทำสวนและทำไร่ตามไป ต่อมาเมื่อสงครามในเขมรสิ้นสุดลง พื้นที่บริเวณนี้ก็กลายเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจชายแดน มีการขยายถนน เกิดย่านตลาดชายแดนขึ้นหลายจุด มีผู้คนและนักท่องเที่ยว นักการพนันเข้าไปซื้อของและเล่นการพนันกันในเขตแดนเขมร ทำให้การเติบโตของชุมชนมีลักษณะเป็นการก้าวกระโดด บ้านสวนส้มคือตัวอย่างของชุมชนดังกล่าวนี้ เป็นชุมชนที่เปลี่ยนจากการเกษตรมาเป็นอุตสาหกรรมทำเครื่องไม้เฟอร์นิเจอร์ มีย่านที่อยู่อาศัย ย่านค้าขายโรงงานและ

ตลาดในลักษณะที่เป็นเมืองขนาดเล็ก ปัจจุบันการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจชายแดนยังเติบโตไปเรื่อยๆ พร้อมกันนั้นก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะรวดเร็วจนเกิดความขัดแย้งและปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตามมาอีกมากมาย

โครงการในภาคใต้

โครงการนี้อยู่ในพื้นที่ชายอ่าวปัตตานีทางด้านตะวันตกที่อยู่เขตอำเภอยะหริ่ง โดยเลือกทำการศึกษาในสองชุมชน (community based study) คือบ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิ บ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีประชากรกว่า ๑,๐๐๐ คนขึ้นไป ในขณะที่บ้านภูมิเป็นชุมชนขนาดเล็ก บ้านดาโต๊ะตั้งอยู่ชายทะเล ชาวบ้านมีอาชีพหลักคือทำประมง จับปลา เลี้ยงปลา ต่อเรือประมง ทำอุตสาหกรรมครัวเรือน เช่น ช่างเย็บปลา เป็นต้น ส่วนบ้านภูมิเป็นชุมชนอยู่ห่างทะเลเข้ามาภายในเป็นพื้นที่ป่าใกล้กับลำน้ำที่คมนาบุกเบิกเป็นที่อยู่อาศัย ทำสวน ทำไร่ ทำนาและรับจ้าง บ้านภูมิมีประชากรเพียง ๖๐๐ กว่าคน มีทั้งคนมุสลิมและคนไทยพุทธอยู่รวมกัน โดยที่คนมุสลิมเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่มีสถาบันทางศาสนาและการศึกษา ๒ แห่ง อยู่ในชุมชน คือ ปอเนาะและมัสยิด ส่วนไทยพุทธมีจำนวนน้อยไม่มีวัดและโรงเรียน เวลาทำกิจกรรมทางศาสนาต้องไปอาศัยประกอบพิธีกรรมที่วัดในเขตชุมชนอื่น

การเลือกทำการศึกษาทั้งสองชุมชนที่กล่าวมานี้ มีความเหมาะสมในเรื่องการทำความเข้าใจกับความเป็นสังคมท้องถิ่นชายทะเล เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งมีทั้งผู้คนที่อยู่ชายทะเลกับผู้ที่อยู่ภายในที่เป็นเขตสวนและป่าแต่ที่สำคัญยังเป็นสิ่งที่แสดงอัตลักษณ์ของสังคมปัตตานีที่มีมาแต่โบราณ นั่นคือชุมชนในสังคมนี้มีทั้งชุมชนที่มีปอเนาะและไม่มีปอเนาะ ชุมชนมุสลิมโดยทั่วไปจะมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางทางสังคมทั้งในด้านกิจกรรมทางศาสนาและการศึกษา แต่ที่ปัตตานีจะมีชุมชนที่มีปอเนาะเพิ่มเติมขึ้นมา ชุมชนบ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ไม่มีปอเนาะ แต่มีมัสยิดที่เก่าแก่รุ่นราวคราวเดียวกันกับมัสยิดกรือเซะ อีกทั้งมีกูโบร์หรือสุสานฝังศพที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์รวมอยู่ด้วย บ้านดาโต๊ะเกิดขึ้นในเขตเมืองยะหริ่งโดยมีผู้คนจากบ้านมาอยู่ ที่อยู่ใกล้กับมัสยิดกรือเซะ เคลื่อนย้ายตามชายฝั่งทะเลเข้ามาตั้งถิ่นฐานจนกลายเป็นชุมชนใหญ่โต มีประชากรกว่า ๑,๐๐๐ คนขึ้นไป และมีครัวเรือนกว่า ๒๐๐ ครัวเรือน ความสำคัญของบ้านดาโต๊ะที่บรรดาหมู่บ้านอื่นๆ ไม่มีก็คือ การเป็นแหล่งฝังศพ ประวัติศาสตร์ เพราะศพที่ฝัง ณ สุสานในบ้านนี้หาใช่แต่เพียงผู้คนที่อยู่ในบ้านดาโต๊ะไม่ หากมาจากที่อื่นแทบทุกสารทิศ เพราะต้องการมาฝังอยู่ใกล้กับดาโต๊ะท่านหนึ่งที่เป็นผู้นำวัฒนธรรม จึงทำให้มีหลุมศพของคนหลายรุ่นหลายสมัย ซึ่งถ้าหากจะนับอายุของหมู่บ้านแห่งนี้ก็อาจสอบสวนได้จากการเรียงลำดับอายุของจารึกบนหินฝังศพของบุคคลสำคัญๆ ที่มาฝังไว้ ณ ที่นี้ได้

ส่วนชุมชนของบ้านภูมิ แม้จะไม่เก่าแก่เท่ากับบ้านดาโต๊ะ และมีขนาดเล็กกว่า คือมีประชากรราว ๕๐๐ คน และมีครัวเรือนราว ๑๐๐ กว่าครัวเรือนก็ตาม แต่นับเป็นชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ได้ เพราะเป็นชุมชนที่เกิดมาจากการมีปอเนาะที่ตั้งโดยโต๊ะครูที่เป็นปราชญ์และทรง

คุณธรรมเป็นที่ยกย่องกันในโลกมุสลิม อีกทั้งยังดำรงความเป็นปอเนาะตัวอย่างที่ต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน ทั้งบ้านภูมิและบ้านดาโต๊ะต่างก็เป็นบ้านของคนมุสลิมที่รักสงบ มีชีวิตแบบเรียบง่ายตามธรรมชาติ แม้ว่าปัจจุบันมีถนนหนทางจากเมืองปัตตานีและย่านชุมชนอื่นๆ ผ่านเข้าไปถึงอย่างสะดวกสบายก็หาได้ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอาคารบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยเป็นแบบใหม่ๆ ไม่ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นบ้านไม้แบบเดิมๆ อยู่ ที่บ้านภูมิมีเรือนหลายแห่ง แต่ละเรือนมีระยะห่างและแวดล้อมไปด้วยต้นไม้ดูร่มรื่น ส่วนบ้านดาโต๊ะโดยที่เป็นบ้านเก่า มีการอยู่แออัดและมีตรอก ซอกติดต่อกัน แต่ความแออัดของบ้านดาโต๊ะกลับเป็นผลดีต่อความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะชาวบ้านแลเห็นกัน พูดคุยกันได้สะดวก รวมทั้งเด็กเล็กออกมาเล่นกัน มีร้านขายของทอด และของกินที่คนแก่ๆ ที่เป็นผู้หญิง หรือพวกแม่บ้านมาทำขาย แต่ทั้งสองหมู่บ้านนี้ไม่ทิ้งธรรมชาติ เพราะต่างรักษาพื้นที่ซึ่งมีต้นไม้ไว้ให้เกิดความร่มรื่น บ้านภูมิติดกับชายป่าในขณะที่บ้านดาโต๊ะหันหน้าลงทะเลอันเป็นแหล่งทำมาหากิน คนบ้านดาโต๊ะหากินจับปลาด้วยเครื่องมือต่างๆ เป็นกลุ่มเล็กๆ ด้วยเรือกอลและ ที่มีการตกแต่งอย่างสวยงาม ส่วนคนบ้านภูมิหา กินด้วยการทำสวน ทำนา ทำไร่และการรับจ้าง คนมุสลิมทั้งสองหมู่บ้านนี้มีความเคร่งทางศาสนา ทำละหมาดร่วมกันวัน ๕ ครั้ง การศึกษาของคนมุสลิมไม่แยกออกจากกิจกรรมทางศาสนาและกระบวนการทางสังคม ที่บ้านดาโต๊ะมีโรงเรียนตาริกาสอนเด็กเล็กอยู่ในเขตมัสยิด ส่วนบ้านภูมิมีปอเนาะเป็นโรงเรียนสอนศาสนาให้แก่เด็กโต ซึ่งนอกจากสอนศาสนาแล้วยังมีการสอนความรู้ทางโลก เพื่อให้ดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างเหมาะสม แต่ปอเนาะก็หาได้เป็นโรงเรียนที่สอนเด็กโตเพียงอย่างเดียวไม่ หากเป็นสถานที่ซึ่งคนทุกรุ่นทุกวัย เช่น ผู้ที่เรียนจบมหาวิทยาลัยแล้วสามารถเข้ามาเรียน รวมทั้งมาอยู่อาศัย เป็นคนในชุมชนได้จนตลอดชีวิต

ระหว่างชุมชนมุสลิมทั้งสอง ผู้คนในบ้านภูมิดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจอยู่ได้ในลักษณะที่มีดุลยภาพมากกว่าคนที่บ้านดาโต๊ะ เพราะเป็นชุมชนที่พึ่งพิงธรรมชาติในด้านการทำไร่ทำนาและทำสวนในลักษณะที่พอมีพอกิน สภาพแวดล้อมธรรมชาติยังไม่เปลี่ยนแปลงเท่าใด ถ้าหากหากินทางการเพาะปลูกไม่ได้ก็ออกไปทำงานรับจ้าง ความเป็นอยู่ภายในสังคมทั้งคนมุสลิมที่เป็นชนกลุ่มใหญ่กับคนไทยพุทธที่เป็นคนกลุ่มน้อยก็ไม่มีอะไรที่เป็นความขัดแย้งเหมือนในที่อื่นๆ ซึ่งก็ดูเหมือนยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมของคนทั้งสองศาสนาในเขตแคว้นปัตตานี ทำนองตรงข้าม ชุมชนบ้านดาโต๊ะกลับอยู่ในสถานะที่ขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากเป็นชุมชนชาวประมงที่คนส่วนใหญ่มีอาชีพในการจับปลาในทะเลในอ่าวปัตตานี ซึ่งปัจจุบันสภาพแวดล้อมเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ทางอุตสาหกรรมลงไปในพื้นที่ทะเล ทำให้อ่าวตื้นและสันทรายตรงปลายแหลมโกลิ่งจะงอกออกมาปิดอ่าวทำให้บรรดาสัตว์น้ำนานาชนิดสูญพันธุ์และลดจำนวนลง ยิ่งกว่านั้นยังถูกแย่งชิงจากผู้ประกอบการประมงจากถิ่นอื่นที่เป็นนายทุน นำเรืออวนลากและอวนลากพร้อมด้วยวิธีการจับปลาด้วยเครื่องมือที่ก้าวหน้ามาจับปลาในอ่าว ทำให้คนมุสลิมที่จับปลาด้วยเรือกอลและ อันเป็นเรือขนาดเล็กที่ใช้เครื่องมือแบบง่ายๆ ไม่มีทางสู้ได้ ทำให้ต้องทำงานหนักใช้เวลาหาปลาเพิ่ม

อีกทั้งต้องเพิ่มจำนวนการจับปลามากกว่าแต่เดิม จึงตอบสนองความต้องการของครอบครัวได้ ผลกระทบทางเศรษฐกิจดังกล่าวได้ทำให้ครอบครัวคนมุสลิมที่บ้านดาโต๊ะเปลี่ยนแปลงไป คือผู้ขายหาปลาได้น้อยลงต้องออกไปทำงานรับจ้างในที่อื่น รวมทั้งผู้หญิงก็ออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ชายของในตลาดหาได้อยู่ในหมู่บ้านเป็นแม่บ้านแบบแต่เดิมไม่ หลายครอบครัวหันมาทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือทำข้าวเกรียบปลา คือนำปลาที่หาได้มาทำข้าวเกรียบ มีทั้งรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ และแยกทำโดยเอกเทศ หลายครอบครัวนำเศษปลาที่เหลือจากการทำข้าวเกรียบไปเลี้ยงปลาตุกในบ่อปลา รอบๆ ชุมชน ทำให้มีการขุดบ่อเลี้ยงปลาตุกกันมากมาย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในชุมชนดังกล่าวมีผลกระทบกับสิ่งแวดล้อม คือทำให้รอบๆ ชุมชนทั้งในบริเวณบ่อเลี้ยงปลาและพื้นที่สาธารณะโดยรอบกลายเป็นที่ทิ้งขยะที่ยังจัดการอะไรไม่ได้ แม้กระทั่ง อบต.ก็ไม่สนใจที่จะทำอะไรลงไป

ปัจจุบันการขยายตัวทางอุตสาหกรรมและการประมงชายฝั่งทะเลในเขตอ่าวปัตตานี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ได้ทำให้คนในบ้านดาโต๊ะมีการเคลื่อนไหวร่วมกันกับชุมชนอื่นๆ ทั้งใกล้และไกลในการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมรอบอ่าวปัตตานี ด้านใต้ อันเป็นบริเวณที่มีแหลมยื่นออกไปในทะเล อีกทั้งเป็นบริเวณต่อเนื่องไปในเขตอำเภอยะหริ่ง พื้นที่บริเวณนี้ยังมีป่าชายเลนและธรรมชาติตามลำน้ำหลายสายที่ยังเขียวชอุ่มและอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งสัตว์น้ำและพืชพันธุ์ที่อยู่บนบก ผู้ที่เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวในทางอนุรักษ์ก็คือ นักวิจัยท้องถิ่นของบ้านดาโต๊ะในโครงการวิจัยของ สกว. การเรียนรู้ร่วมกันในขั้นตอนของการวิจัย ได้ทำให้เกิดความรู้และความคิดในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมร่วมกันของคนในหลายๆ ชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันและใกล้เคียง ด้วยความเข้าใจในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างลุ่มลึกของนักวิจัยท้องถิ่นนี้เอง ทำให้สามารถเปลี่ยนแผนภูมิและแผนผังนิเวศวัฒนธรรมของอ่าวปัตตานีได้อย่างละเอียดอ่อน ทำให้แลเห็นได้ว่าพื้นที่ใดที่ยังดำรงความเป็นธรรมชาติที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์อยู่ และพื้นที่ใดที่กำลังเสื่อมโทรมหมดสภาพธรรมชาติกลายเป็นแหล่งประกอบการทางอุตสาหกรรม อันเนื่องมาจากการรุกรานทางนิเวศการเมืองที่มาจากรัฐและสังคมภายนอก นักวิจัยท้องถิ่นได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีในชีวิตของทางประมงท้องถิ่นได้อย่างดีมาก นั่นก็คือแสดงให้เห็นถึงการทำประมงหาปลาด้วยเรือกลและและเครื่องมือจับสัตว์น้ำว่ามีกี่ประเภท และแต่ละประเภทนั้นใช้กับสัตว์น้ำที่ไหนและเวลาไหน ซึ่งบัดนี้การประมงแผนเดิมดังกล่าวนี้กำลังได้รับผลกระทบอย่างหนักจากคนต่างถิ่นที่เป็นนายทุน และชาวประมงจากภายนอกที่ทำเรืออวนรุนและอวนลาก และเครื่องมือจับปลาที่ทันสมัย เข้ามาดำเนินการอยู่ทั้งในบริเวณอ่าวปัตตานีและรอบๆ อ่าว ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งทรัพยากรและการเข้ามาจัดการทรัพยากรของผู้คนที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจจากภายนอกเกือบแทบทั้งสิ้น ทั้งการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการประมงด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย โดยเฉพาะถ้าเป็นคนมุสลิมที่ยึดมั่นในศาสนานั้น การปรับตัวเข้ากับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมดูเป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง

ส่วนบ้านภูมินั้นปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอยู่ที่ปอเนาะอันเป็นสถาบันการศึกษาทางศาสนาที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวปัตตานี การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากภายนอก ทำให้การเรียนการสอนของสถาบันปอเนาะไม่อาจดำรงอยู่แบบเดิม ที่เน้นการสอนศาสนาเป็นเรื่องใหญ่ และการสอนวิชาความรู้ทางโลกเป็นเรื่องรองลงมา คนรุ่นใหม่ต้องการความรู้ทางโลกและเทคโนโลยีเพิ่ม เพื่อการทำมาหากินและการมีความสุขทางวัตถุ จึงเป็นสิ่งที่ทำให้ปอเนาะรุ่นใหม่รุ่นเก่าหลายแห่งกลายเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามไป โรงเรียนเหล่านี้ลดความสำคัญในการสอนศาสนาลง และเพิ่มการเรียนการสอนทางโลกมากขึ้น หลายโรงเรียนอยู่ในการดูแลและสนับสนุนจากทางรัฐบาล แต่หลายๆ โรงเรียนที่มีครูสอนและนักเรียนมีส่วนก่อความรุนแรงและไม่สงบขึ้น จนเป็นข่าวเป็นประจำว่าโรงเรียนสอนศาสนาดังกล่าวนี้นี้ คือแหล่งที่เพาะเชื้อของความรุนแรง แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือเกิดการเข้าใจผิดว่าปอเนาะกับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นอันเดียวกัน โดยเฉพาะการกล่าวหาว่าโต๊ะครูของปอเนาะเป็นผู้ผลักดันการก่อความรุนแรง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ได้ทำให้โต๊ะครูของปอเนาะบ้านภูมิ ซึ่งเป็นนักวิจัยท่านหนึ่งในโครงการนี้ สร้างเครือข่ายในบรรดาปอเนาะหลายๆ แห่งที่ยึดมั่นในอุดมคติทางจริยธรรมและสันติสุข ร่วมมือกันในการทบทวนการเรียนการสอนในวิชาทางโลก โดยเฉพาะความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีให้กับคนรุ่นใหม่ที่มาศึกษา เพื่อจะได้นำความรู้ไปประกอบการทำมาหากินได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่น ความคิดในเรื่องเพิ่มการศึกษาทางเทคโนโลยีเพื่อทำมาหากินนี้เข้ากันได้กับค่านิยมของคนในสังคมปัตตานี ที่ให้เกียรติภูมิของคนที่มีความรู้ทางเทคนิคกว่าบรรดาผู้เรียนจบวิชาสาขาต่างๆ ตามมหาวิทยาลัย

บทสรุปและความเห็นของที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ

บทสรุปความคิดเห็นของที่ปรึกษาฯ

ต่อผลงานของโครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์

ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์

ขอเพียงแต่บทสรุปทั่วไปของ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม เท่านั้น การที่โครงการนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะให้ -คนใน- คือ ผู้ที่มีถิ่นฐานอยู่ในท้องถิ่นที่เป็นเป้าหมายของการทำวิจัยทำการวิจัยสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยอาศัยนักวิชาการจากภายนอกให้เป็นแต่เพียงที่ปรึกษาและพี่เลี้ยง ทำงานเพียงช่วยให้ความรู้ด้านวิชาการเท่านั้นได้ประสบความสำเร็จที่น่าพึงพอใจ

จากการเริ่มต้นที่ค่อนข้างจะขลุกขลักเพราะ -คนใน- ยังไม่รู้วิธีการต้องค่อยๆ คลำทางหาข้อมูล การอ่านหนังสือประวัติศาสตร์บันทึกความทรงจำ การสังเกตสถานที่ที่คุ้นเคย ทบทวนอีกครั้งแล้วมาเรียบเรียง เพื่อให้ผู้อ่านผู้อื่นได้เข้าใจ ในขั้นแรกที่เสนอให้อาจารย์ในโครงการและที่ปรึกษาได้พิจารณาสิ่งต่างๆ เหล่านั้นรวมทั้งความทรงจำก็แบ่งแยกเป็นส่วนเป็นตอนแตกต่างกันไป โดยขาดความเชื่อมโยง ทำให้ภาพเหตุการณ์ต่างๆ และวัฒนธรรมขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียว

และแรกทีเดียวเมื่ออาจารย์และที่ปรึกษาอธิบายถึงเหตุการณ์กระแสวัฒนธรรมต่างๆ ที่เข้ามาในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา คือการเอาเวลาเป็นหลักและเชื่อมโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและเห็นความสำคัญของสายน้ำและภูผาที่ตั้งจุดและดึงดูดผู้คนไว้เป็นที่รวมและผสมกลมกลืนของวัฒนธรรมแล้ว การรายงานในครั้งต่อมาก็ดีขึ้นเป็นลำดับ

สิ่งที่ปรากฏชัดก็คือ ความจริงที่ว่าคนที่อาศัยในท้องถิ่นสามารถที่จะทำการวิจัยสังคมและวัฒนธรรมของตนเองให้เข้าใจได้ลึกซึ้งกว่าที่นักวิชาการคนจากภายนอกไปศึกษาแล้วนำมาเสนอให้คนภายนอกเข้าใจ อาจารย์ นักวิชาการที่เป็นที่ปรึกษายังแปลกใจและได้รับความรู้ใหม่ๆ ในท้องถิ่นซึ่งนำเสนอโดย -คนใน-

โครงการนี้ได้ช่วยให้คนในซึ่งมีทั้งพระ ครูบาอาจารย์ ผู้เฒ่าผู้แก่ และชาวบ้าน ได้ทบทวนสิ่งที่อยู่ในความทรงจำของพวกเขา ประเพณีการประพฤติปฏิบัติที่อาจถูกมองข้ามไปในฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติอยู่เสมอเป็นประจำทำให้ได้มองเห็นทรัพยากร พฤติกรรม ประเพณี ความรู้พื้นบ้านอันเป็นสิ่งที่ควรหวงแหนและรักษาไว้ ท่ามกลางกระแสของการไหลมกระหน้าของสิ่งแปลกใหม่และการเปลี่ยนแปลง

นอกจากนั้น โครงการนี้ยังช่วยทำให้มองเห็นการที่รัฐหรือนายทุนจากสังคมใหญ่หรือจากต่างประเทศก้าวเข้ามายึดครองทรัพยากรและเบียดขับคนในท้องถิ่น ทำให้เขาต้องเกิดการสูญเสียซึ่ง

อาจเป็นทรัพยากรหรือประเพณีที่สำคัญ อันจะทำให้สังคมของเขาเสียศูนย์หรือเกิดความขัดแย้งต่อต้านขึ้นได้

ในหลายๆ กรณี รัฐหรือส่วนกลางทำไปโดยไม่รู้ ปรากฏจากความเข้าใจที่ลึกซึ้งพอ โครงการอย่างเช่นโครงการนี้จะช่วยให้ผู้นำในท้องถิ่น -คนใน- ที่ได้วิจัยท้องถิ่น วัฒนธรรมและสังคม สามารถที่จะตรวจสอบทำความเข้าใจกับรัฐและบุคคลภายนอกได้ โดยอาศัยเหตุผลและหลักฐานการอ้างอิงแบบที่คนเหล่านั้นอาจเข้าใจได้

การที่ -คนใน- ได้เข้าใจประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่นตนจะสร้างให้เกิดความภูมิใจในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของตน ซึ่งนักวิจัย -คนใน- เหล่านี้อาจเผยแพร่ให้เยาวชนและคนภายนอก ซึ่งอาจเป็นรูปของพิพิธภัณฑ์พร้อมคำอธิบายหรือคำสอนการแสดงในสถานศึกษาก็เป็นได้ ดังนั้นการที่นักวิจัย -คนใน- มีพระ ครู และชาวบ้านที่เป็นผู้ใหญ่เป็นที่นับถือของคนอื่นๆ ก็เป็นการสมควรแล้ว ต่อไปนี้จะขอลำดับถึงบางกรณีเป็นตัวอย่างต่อไป

ตัวอย่างที่เห็นได้จากท้องถิ่นลุ่มน้ำลาวตอนบนซึ่งเป็นดินแดนในหุบเขา เป็นบ้าน เป็นเมือง เป็นเวียงมาแต่โบราณ และรวมกันอยู่หลายชาติพันธุ์ผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ได้มีการจัดการน้ำในรูปแบบเหมืองฝาย อันเกิดจากความร่วมมือของชาวบ้าน เพื่อการเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารและการทำมาหากินของคนในท้องถิ่นทำให้ท้องถิ่นมีความอุดมสมบูรณ์และสังคมที่ร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อธำรงไว้ซึ่งการจัดการน้ำเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน

อาจจะเป็นด้วยความหวังดีรัฐได้จัดสร้างการชลประทาน ซึ่งประกอบด้วยเขื่อนคอนกรีต คลองส่งน้ำตลอดจนถนนหนทาง แต่ผลที่ปรากฏกลับกลายเป็นการเปิดโอกาสให้คนต่างถิ่นจากภายนอกที่มีทุนรอนเป็นจำนวนมากมาทำสวนส้มขนาดใหญ่ซึ่งเบียดขับแย่งที่ดินจากคนในท้องถิ่นและขบถายสวาทพิชที่ใช้ในการเพาะปลูกลงสู่แหล่งน้ำกินน้ำใช้ของชาวบ้านแล้วชลประทานขนาดใหญ่ที่รัฐสร้างก็กลายเป็นสิ่งสนับสนุนนายทุนสวนส้มเหล่านั้น

ความรู้ของ -คนใน- ที่ได้จากโครงการนี้จะทำให้ชาวบ้านได้เข้าใจว่าปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นอย่างไร ซึ่งจะเป็นแนวช่วยให้ชาวบ้านได้คิดหาแนวทางแก้ไขต่อไป

หนึ่งท้องถิ่นนี้เป็นถิ่นโบราณที่มีเวียง มีวัดอันสวยงาม มีอุตสาหกรรมพื้นบ้านอย่างที่ทำเวียงกาหลง ซึ่งการศึกษาโดย -คนใน- จะสร้างให้เขาเข้าใจเกิดความภูมิใจในวัฒนธรรมของเขาได้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นในวัด

สำหรับท้องถิ่นเชียงของ-เวียงแก่นที่อยู่ติดชายแดนแม่น้ำโขง มีเมืองเชียงของเป็นศูนย์กลางเก่าแก่ทางเศรษฐกิจ การเมือง ในพื้นที่แถบนี้มีประเพณีการจับสัตว์น้ำและเช่นสรวงผีร่วมกัน ปัจจุบันนี้มีการรุกรานของอุตสาหกรรมสวนส้มขนาดใหญ่โดยนายทุนภายในประเทศและทุนต่างประเทศ โดยเฉพาะจากประเทศซึ่งได้ระเบิดแก๊งเพื่อเดินส่งสินค้า ทุน และอิทธิพลเข้ามา การศึกษาในโครงการนี้ทำให้คนในท้องถิ่นทราบประเพณีโบราณและสภาพความเป็นอยู่แต่เก่าก่อน ซึ่งอาจเป็นเชื้อที่ทำให้เกิด

การพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนขึ้นได้ และได้เหตุผลที่จะต่อรองต่อต้านอิทธิพลของจีนที่แผ่ขยายเข้ามาได้

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พื้นที่โครงการอยู่ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ประเพณีสำคัญของด่านซ้ายคือ บุญพระเวส และการดูแลรักษาพระธาตุศรีสองรัก การเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเรื่องผีตาโขน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีงานบุญพระเวสทำให้ความเข้าใจในประเพณีบิดเบือนไป การท่องเที่ยวได้ทำให้ผีตาโขนกลายเป็นงานเสมือนงานเฉลิมฉลองในอเมริกาได้ ความสำคัญมาอยู่ที่หน้ากากและรูปร่างแปลกประหลาดต่างๆ เพื่อหาเงินรายได้ จนคนปัจจุบันลืมไปแล้วว่าทำไมจึงมีผีตาโขนและมีความสัมพันธ์กับงานบุญพระเวสอย่างไร การค้นคว้าวิจัยโดย “คนใน” เท่านั้นที่จะสามารถให้ความกระจ่างและทำให้ผู้คนแม้ในท้องถิ่นเองเข้าใจถึงความหมายที่แท้จริง

สำหรับสิทธิในการดูแลและจัดการผลประโยชน์ของพระธาตุศรีสองรัก ความจริงพระธาตุศรีสองรักไม่ใช่วัดในพุทธศาสนาแบบเดียวกับวัดอื่นๆ แต่มีความเข้าใจผิดในสวนกลางจึงทำให้มีความต้องการจะเข้าไปจัดการดูแลโดยมหาเถรสมาคมเช่นวัดอื่นๆ ซึ่งทำให้เกิดการประท้วงขึ้น การวิจัยในโครงการนี้โดยคนในแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งมีเชือกพระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเหมือนที่อื่นๆ กับการนับถือผีและศาลผีในบริเวณที่อยู่ติดกันจึงทำให้เจ้าพ่อกวนซึ่งเป็นหัวหน้าประจำเมืองมีหน้าที่ดูแลพระธาตุศรีสองรัก ความเชื่อของชาวด่านซ้ายที่มีต่อเจ้าพ่อกวนและความซับซ้อนในประเพณีการนับถือผีของชาวด่านซ้ายจะมีได้ทำให้มีการเปิดเผยและเป็นที่เข้าใจได้โดยปราศจากการศึกษาวิจัยของคนในท้องถิ่นซึ่งเป็น “คนใน”

โครงการในเขตตะวันออกเฉียงเหนือในจังหวัดจันทบุรี ในบริเวณใกล้เขตแดนเขมรเดิมเป็นเขตที่ดินป่าเขามีคนหลายเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งหมู่บ้านเล็กๆ กระจายอยู่ทั่วไป เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้วได้เกิดถนนขึ้นแรกเป็นของพวกตัดไม้ ต่อมาเป็นถนนหลวง และเมื่อสงครามในเขมรสงบลงแล้ว การค้าขายชายแดนพัฒนา มีการทำเฟอร์นิเจอร์ที่มีความไม่แน่นอน แต่คนที่เข้ามาทำกิจการนี้เป็นผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อไม่นานนัก จึงอาจทำให้มีการเคลื่อนไหวได้ง่าย งานวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นวิวัฒนาการของท้องที่และความแตกต่างในความมั่นคงของการพอยู่พอกินกับความอ่อนแอของอุตสาหกรรมที่ต้องพึ่งวัตถุดิบ งานประเทศอื่นที่คนในพื้นที่ปราศจากอำนาจที่จะควบคุมได้

การศึกษาโดย “คนใน” ในโครงการภาคใต้ ได้แสดงสาเหตุอันละเอียดอ่อนที่นำมาสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นความเข้าใจผิดของคนส่วนมากของประเทศเกี่ยวกับ “ปอเนาะ” และ “โรงเรียนเอกชนสอนศาสนา” ในด้านสาเหตุที่ละเอียดอ่อนซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้ง งานวิจัยได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและการรุกรานของเรืออวนรุนขนาดใหญ่ ทำให้ปลาค้นเป็นทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นที่มาของรายได้ในอาชีพประมงของชาวบ้านที่เป็นผู้ขายหายไป ทำให้ผู้ขายไม่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ ต้องปล่อยให้สตรีในครอบครัวออกไปทำมาหากินในโรงงานอุตสาหกรรม เลี้ยงครอบครัวซึ่งเป็นการขัดต่อประเพณีของคนมุสลิมในท้องที่และยังทำให้

ผู้ชายเสื่อมเสียเกียรติยศด้วย ความรู้ความเข้าใจในประเพณีวัฒนธรรมอย่างละเอียดอ่อนลึกซึ้งซึ่งได้จากการวิจัยโครงการนี้อาจมีผลต่อการวางนโยบายของรัฐได้ เช่นเดียวกับความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับ “ปอเนาะ” และ “โรงเรียนเอกชนสอนศาสนา” จะช่วยขจัดความหลงผิดและกล่าวโทษอย่างอวดิทธิธรรมได้บ้าง

การศึกษาท้องถิ่นของตนเองโดย “คนใน” ไม่เพียงแต่ให้ความรู้ความเข้าใจในสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ลึกซึ้งกว่าการที่นักวิชาการภายนอกเข้าไปศึกษาเท่านั้น แต่ที่สำคัญยิ่งก็คือผลของการศึกษาจะเป็นที่รู้และเข้าใจกันในห้องที่ที่มีการศึกษา บ่อยครั้งมากผลของการศึกษาวิจัยที่ทำโดยนักวิชาการภายนอกไม่ได้ซึมเข้าไปถึงคนในท้องถิ่นที่ถูกศึกษาเลย มันเป็นรายงานที่เสนอขึ้นไปให้เบื้องบน คือ ผู้ให้การวิจัยทราบเท่านั้น แล้วเก็บขึ้นหิ้งขึ้นไป

การศึกษาโดย “คนใน” โดยเฉพาะพระ ครู และชาวบ้านที่เป็นผู้ใหญ่อาวุโสจะผลิตรายงานหรือแสดงผลงานให้คนในท้องถิ่น โดยเฉพาะคนรุ่นปัจจุบันได้ทราบและนำมาซึ่งความคิดในการที่จะปรับปรุงหรือรักษาสังคมและวัฒนธรรมของตน

ในการที่ปัจจุบันนี้ อำนาจส่วนกลางและอาจเป็นของต่างประเทศด้วยการขยายตัวเข้าไปตั้งจุดทรัพยากรของท้องถิ่นและสร้างอุตสาหกรรมซึ่งมีงานที่ไม่แน่นอนมาแทน การงานเพาะปลูกในท้องถิ่นทำให้เกิดการกินอยู่ที่ไม่มั่นคง บางแห่งเป็นอันตรายแก่วัฒนธรรมเดิมหรือผู้คน

การวิจัยท้องถิ่นของตนเองโดย “คนใน” จึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อการเลือกสรรหรือต่อรองโดย “คนใน” กับอำนาจภายนอกที่จะเข้ามาเปลี่ยนแปลง

ข้อคิดเห็นต่อ

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์

ร.ศ. ปราณี วงษ์เทศ

ในฐานะที่เป็นหนึ่งในคณะที่ปรึกษาของโครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์ ที่มี ร.ศ. ศรัศกร วัลลิโภดม เป็นหัวหน้าโครงการและผู้ประสานงาน ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ๒๕๔๖ – เดือนธันวาคม ๒๕๔๗ ดิฉันขอสรุปข้อคิดเห็นที่มีต่อโครงการฯ ดังต่อไปนี้

โครงการนี้ได้แบ่งออกเป็นโครงการวิจัยย่อยในหัวข้อเรื่อง “การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม” ใน ๕ พื้นที่โดยมีนักวิจัยท้องถิ่นเป็นหัวหน้าโครงการ และมีอาจารย์ที่เลี้ยงเป็นผู้ดูแลโครงการดังนี้

กรณีศึกษาในเขตลุ่มน้ำลาวตอนบน อำเภอเวียงป่าเป้าและอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย มี น.ศ. ปรรณนา จันทพันธ์ เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

กรณีศึกษาริมฝั่งน้ำโขง ในเขตอำเภอเชียงของและเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย มี น.ส. กุลศิริ อรุณภาคย์ เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

กรณีศึกษากลุ่มน้ำหมัน ในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มี นาย เอกรินทร์ พึ่งประชา เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

กรณีศึกษาชายแดนเขมร ในเขตอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี มี น.ส. จิราพร แซ่เตียว เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

กรณีศึกษาริมอ่าวปัตตานี ในเขตอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี มี น.ส. แพร ศิริศักดิ์ดำเกิง เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

จากการได้ร่วมทำงานมาตลอดโครงการ พบว่านักวิจัยพี่เลี้ยงทุกคน มีความรับผิดชอบและสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ดี มีความเหมาะสมทั้งในด้านพื้นฐานทางวิชาการและบุคลิกภาพที่จะร่วมทำงานกับนักวิจัยท้องถิ่นได้อย่างราบรื่น เนื่องจากนักวิจัยรุ่นใหม่เหล่านี้ มีความกระตือรือร้นและความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้ดีที่สุด และพร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด ดิฉันเห็นว่า เป็นปัจจัยที่สำคัญมากส่วนหนึ่งต่อสัมฤทธิ์ผลของโครงการนี้

ในส่วนของนักวิจัยท้องถิ่น ต้องถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญที่สุดที่ทำให้โครงการวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เนื่องจากนักวิจัยทุกคนมีจิตใจที่พร้อมจะทำงานเพื่อสังคมและชุมชนของตนอยู่แล้ว

ความหลากหลายของกลุ่มนักวิจัยในท้องถิ่นเกือบ ๕๐ คน ทำให้โครงการวิจัยนี้น่าสนใจและมีสีสันมาก เรามีนักวิจัยที่มีบทบาทหน้าที่ในชุมชนเกือบทุกระดับ ตั้งแต่พระสงฆ์ ไต่ชะครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ ครู อาจารย์ อบต. ผู้รู้ผู้อาวุโสทั้งหญิงชาย นักวิจัยรุ่นใหม่ที่มีประสบการณ์ในการทำงานกับองค์กรเอกชน ชาวบ้าน ชาวประมง ชาวนา ชาวสวน ช่างฝีมือ นักพัฒนาชุมชน รวมถึงอาสาสมัครในชุมชน

ที่สำคัญคือ นักวิจัยส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการ ล้วนเป็นผู้ที่มีความห่วงใยอนาคตของชุมชนตนเองและต้องการให้เยาวชนรุ่นต่อ ๆ ไปได้รับรู้ถึง รากเหง้า อดีต ความเป็นมา และองค์ความรู้ของท้องถิ่นที่กำลังสูญสลายไป แม้นักวิจัยทุกคนจะมีภาระความรับผิดชอบในหน้าที่การงานและการดำรงชีพที่หนักหนาอยู่แล้ว แต่ด้วยความตระหนักรู้คุณค่าว่า การพัฒนาชุมชนจะยั่งยืนได้ ก็ต้องเริ่มด้วยการทำงานหนักของบุคลากรในชุมชนก่อน กระบวนการเรียนรู้และงานวิจัยนี้จึงได้รับความทุ่มเทเอาใจใส่จนแล้วเสร็จ ที่น่าเสียใจคือเราต้องสูญเสียนักวิจัยชั้นเยี่ยมซึ่งเป็นกำลังหลักของกลุ่มเวียงป่าเป้า คือ อาจารย์ วัฒนกรณ์ วงศ์ชมพู ที่ป่วยและเสียชีวิตก่อนโครงการนี้สิ้นสุดเพียง ๒ เดือน

ผลงานวิจัยทั้ง ๕ โครงการนี้ ได้สร้างความเชื่อมั่นให้กับนักวิจัยท้องถิ่นที่จะใช้เป็นประสบการณ์ในการศึกษา เรียบเรียง ค้นคว้า วิจัยเรื่องราวต่าง ๆ ในท้องถิ่นด้วยตนเองต่อไปในอนาคต จึงนับได้ว่าวัตถุประสงค์หลักของโครงการนี้ ที่ต้องการสร้างนักวิจัยท้องถิ่นได้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายอย่างน่าพอใจ

ในส่วนของการสำรวจและองค์ความรู้ที่ได้จากโครงการวิจัยนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นเป้าหมายรองของโครงการฝึกอบรม แต่ผลงานทั้ง ๕ โครงการกลับให้ข้อมูลที่หนักแน่น ค่อนข้างลุ่มลึกเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงตามบริบทของสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นอยู่ตลอดเวลา ดังที่ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ซึ่งเป็นหัวหน้าโครงการ เรียกว่า นิเวศวัฒนธรรม อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะข้อมูลทางด้าน “ชาติพันธุ์วรรณา” ที่เป็นมุมมองจากนักวิจัยในท้องถิ่นเอง เราได้ภาพของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้ง ๕ เขต ที่ต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ตอบโต้กับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกหรือจากนิเวศทางการเมืองหลากหลายรูปแบบ ทั้งชุมชนชาวนาทางภาคเหนือที่ผู้คนดำรงชีวิตด้วยการทำนาทั้งในเขตที่ราบลุ่มและในเขตที่สูงอันเป็นที่อยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ในเขตลุ่มน้ำลาว นักวิจัยท้องถิ่นที่เกิด เติบโต และอยู่ในชุมชนมาตลอดจนได้เห็นความเสื่อมโทรมของวิถีชีวิตในปัจจุบันของชาวบ้าน ได้บรรยายให้เห็นถึงวิถีชีวิตในอดีตและความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในหุบเขาที่มีลำน้ำลาวไหลผ่าน และเป็นที่อยู่อาศัยของคนหลากหลายชาติพันธุ์ เราได้เห็นวิธีการจัดการและเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สะท้อนวิถีของชาวบ้านในการอยู่ร่วมกัน โดยใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อ ความเอื้ออาทรในการแก้ไขปัญหาหรือต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจหรือมีผลประโยชน์เหนือกว่า ทั้งจากกลุ่มบุคคลในชุมชนเดียวกันและต่างชาติพันธุ์ตลอดจนกลุ่มนายทุนทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น

วิถีชีวิตที่ต้องปรับเปลี่ยนจากเศรษฐกิจที่พอกินพอกอยู่ไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการรุกเข้ามาของเศรษฐกิจข้ามชาติ ในเขตริมฝั่งแม่น้ำโขงได้ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำโขงที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนทั้งสองฝั่งมาช้านาน ก่อให้เกิดวิกฤตที่สั่นคลอนความมั่นคงของชีวิตชาวบ้าน, กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตลอดจนก่อให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่นในเขตอำเภอเชียงของและเวียงแก่นอย่างรุนแรงชนิดที่ไม่เคยเป็นมาก่อน การหลอมรวมความรู้ของท้องถิ่นจึงเป็นการเสริมพลังอำนาจให้ผู้นำและชาวบ้านที่มีสำนึกหวงแหนถิ่นกำเนิดในท้องถิ่นรวมพลังกันต่อต้านโครงการข้ามชาติต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของกลุ่มต่าง ๆ ที่พยายามสร้างเครือข่ายกับองค์กรอิสระทั้งในและนอกประเทศ โดยที่รัฐบาลยังไม่มีสำนึกที่จะปรับเปลี่ยนนโยบายทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด

ในขณะที่สังคมชาวนาของชาวด่านซ้าย ในจังหวัดเลยกลับสะท้อนภาพของกลุ่มคนที่เป็ชาวลาวที่มีประวัติว่าส่วนใหญ่เคลื่อนย้ายมาจากเมืองหลวงพระบาง ในประเทศลาว มาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินบริเวณลำน้ำหมัน มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย เนื่องจากภูมิประเทศอยู่ห่างไกลความเจริญและไม่ใช่เขตเศรษฐกิจที่เป็นที่สนใจจากบุคคลภายนอก สังคมตามประเพณีของชาวด่านซ้ายยังคงรักษาอัตลักษณ์ของท้องถิ่นได้ด้วยระบบจารีตประเพณีและความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะความเคารพเชื่อถือนต่อความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุศรีสองรัก อันเป็นสัญลักษณ์ของรากเหง้าความเป็นชาวด่านซ้าย ตลอดจนการถือผีบ้าน ผีเมือง ที่มีเจ้าพ่อกวนและนางเทียม เป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญ ๆ ของชาวบ้าน สำนึกในคุณค่าของจารีตประเพณีของชาวด่านซ้าย กลายเป็นสิ่งที่ดึงดูดความ